

ERZURUM'DAN ÖLÜMÜNE KADAR
ATATÜRK'LE BERABER

I. Cilt

Birinci baskı : 1966
İkinci baskı : 1986
Üçüncü baskı : 1988
Dördüncü baskı : 1997
Beşinci baskı : 2009

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. Dizi - Sayı: 6⁵

ERZURUM'DAN ÖLÜMÜNE KADAR
ATATÜRK'LE BERABER

I. Cilt

6. Baskı

MAZHAR MÜFİT KANSU



ANKARA, 2019

Kansu, Mazhar Müfit, 1873-1948

Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber. I. cilt / Mazhar Müfit Kansu. — 6. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2019.

1. c. (xiv, 342 s., [2] s. tıpkıbasım, resim) : resim, tıpkıbasım ; 24 cm.
—(AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayımları ; XVI. Dizi-Sa. 6^s)

ISBN 978 - 975 - 16 - 0906 - 9 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 0907 - 6 (1. c.)

1. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938. 2. Türkiye _ Yönetim ve politikalar _ 1919-1923. I. E.a. II. E.a. Atatürk'le beraber. III. Dizi.

956.1024

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 10/12/2018 tarih ve 766/46 sayılı kararı gereği 1500 adet basılmıştır.

ISBN: 978 - 975 - 16 - 0906 - 9 (tk.)

ISBN: 978 - 975 - 16 - 0907 - 6 (1.c.)

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR



SALMAT BASIM YAYINCILIK

AMBALAJ SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Sebze Bahçeleri Caddesi (Büyük Sanayi 1 Cad.)

Arpacıoğlu İş Hamı No:95/1 İskitler/ANKARA

Tel: (0312) 341 10 24 • Faks: (0312) 341 30 50

www.salmat.com.tr • email: salmatbasim@gmail.com

İÇİNDEKİLER

SUNU	IX
ÖN SÖZ (Y. HİKMET BAYUR)	XI

I

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON GÜNLERİ

Karesi Mutasarrıflığından Bitlis Valiliğine	3
Yola Çıkış	4
Sultan Reşad'ın Ölümü	6
Siirt ve Bitlis'te	6
Yenilgi ve Mütareke	7
Dahiliye Nazırından Bir Sual.....	8
Kâbuslu Bir Gece ve Tarihî Bir Sır	9
Mustafa Kemal Hakkında Bir Şüphe	11
Sahnenin Öbür Yüzü.....	13
Erzurum'da Kâzım Karabekir'le	16
İlk Teşekkül ve Hoca Raif Efendi'nin İzahatı	18

II

MUSTAFA KEMAL İLE İLK KARŞILAŞMA

Mustafa Kemal Paşa Geliyor	23
Mustafa Kemal, Erzurum'da Çalışmalarına Başlıyor	28
Mustafa Kemal İlk Konuşmasını Yapıyor	30
Mustafa Kemal Paşa Şef Seçiliyor	33
Açık Faaliyet ve Mustafa Kemal'in Askerlikten İstifası...	36

III

ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresini Toplama Hazırlığı	43
İngiliz Kumandanı İle İkinci Hâdise	47
Erzurum Kongresi Devresi	69
Mersinli Cemal Paşa Niçin Ayrılmış?	69
Mustafa Kemal ve Cumhuriyet	72
Erzurum Kongresine Paşa ve Rauf Bey Nasıl Girdiler? ..	75
Mustafa Kemal İlk Nutkunu Söylüyor	77
Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre Açış Nutku	80
Damat Paşa Yıldırım ile Vurulmuş Dönüyor	85
Kongrede Bolşeviklik Propagandası ve Hararetli Müna- kaşalar	103
Mustafa Kemal Heyeti Temsiliye'ye Girmeli mi? Girmeli mi?	106
Kongre 14 Günde Neler Yapmıştı?	112
Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku	113
Kongrenin Beyannamesi	113
Kongre Heyeti	116
Kongre Kararları ve Cemiyetin Nizamnamesi	117

IV

ERZURUM VE SIVAS KONGRELERİ
ARASINDAKİ DEVRE

Kongrenin Bittiği Gece	127
Ferit Paşa Hükümeti Tekrar Küplere Biniyor, Şarkta Vali- leri Değiştiriyor!	132
Karakol Cemiyeti Galesi	136
Ferit Paşa'ya Telgraf ve İstanbul Efendilerine Mektuplar ..	141
Sivas Kongresini Toplatmamak İçin Tertipler ve Reşit Paşa İle Muhabereleler	148

Sivas'a Gidiş Hazırlığı, Kimler Gidecek, Erzurum Hem- şehriliği ve Yol Parası	167
Manda Meselesinin Erzurum'daki Safhası ve Asabî Anlar	176
Erzurum'dan Sivas'a	193

V

SIVAS KONGRESİ

Mustafa Kemal'i Niçin Kongre Başkanı Yapmak İstemi- yorlardı	211
Kongrenin Kabul Ettiği Yemin ve İttihatçılık	219
Sivas Kongresi Kararları ve Nizamname	220
Kongre Heyeti	230
Kongrenin Dördüncü Gecesi ve Mustafa Kemal	231
Manda Meselesi Görüşülüyor	237
Heyeti Temsiliye'nin İlk İçtimaı ve Vahim Haberler... ..	252
Meğer Kimin "Zadei Marifeti" İmiş?	254
Ali Galib'in Tenkili ve Mustafa Kemal	255
Ali Galib'e Verilen Suikast Vazifesi	262
İstanbul'la Teması Kesmek, Yeni Bir Hükümet İsteme Kararı	271
13 üncü Kolordu Komutanının Olumsuz Davranışı	286
Padişah Vahideddin'in Beyannamesi	287
Karşılıklı Mücadele Tekrar Alevleniyor	289
Ferit Paşa'nın Valileri Millî İrade Huzurunda	295
Trabzon Valisi Galip Bey'in Tevkifi ve Halit Bey Meselesi	301
Kastamonu Valisi İşbaşına Gelemiyor	307
Konya Valisi Cemal Bey ve Konya Meselesi	315
Konya Halkına Beyanname	321
Abdülkerim Paşa ile Muhabereleler	322
Kerim Paşa'nın Cevabı	332
Mustafa Kemal Paşa'da Azim ve İrade	338
Halil Paşa ve Küçük Talât Sivas'ta	340

S U N U

Denizli Milletvekili rahmetli Mazhar Müfit Kansu'nun "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber" başlığı altında 4 Mart 1948'den başlamak üzere Son Telgraf gazetesinde çıkmış olan hâtıraları Kurtuluş Savaşımızın en önemli belgelerinden biridir. Bu Hâtıraların Kurumumuz yayınları arasında basılmasına Yeni Çağ Kolumuzun 26 Nisan 1963 tarihli toplantısında karar verilmiştir.

Bu karar üzerine Son Telgraf gazetesi sahibi Sayın Ethem İzzet Benice'ye başvurulmuş ve hâtıraların Kurumumuzca yayınlanmasına müsaade edilmesi rica edilmiştir. Sayın Ethem İzzet Benice hiç bir maddî karşılık beklemeden bunların Kurumumuz tarafından kitap halinde basılmasına izin vermişlerdir. Sayın Benice'nin gösterdiği bu asil anlayıştan dolayı Kurumumuzun teşekkürlerini bildirmek isteriz.

Hâtıralar oldukça uzundur. Bu bakımdan iki cilt halinde yayınlanacaktır.

ULUĞ İĞDEMİR
Türk Tarih Kurumu
Genel Müdürü

Ö N S Ö Z

Ahmet Mazhar Müfit Kansu'yu 1920 yılında Ankara'da tanıdım, dostluk kurduk, babam Gelibolu mutasarrıfı iken ora idadisinde öğretmenlik etmişti ve bana ondan bahsederdi. Cesur bir arkadaşı. Görüşlerini savunmaya kalktı mıydı atak olurdu, bu da içtenliğinden ileri gelirdi. Bana da Millî Eğitim Bakanlığım sırasında kürsüden çatmıştı, nedeni Türk İnkılâbı Tarihi dersleri herkese açık olmayıp onlara kartla girilmesiydi. "Orada yasak, burada yasak, bıktık artık bu yasaklardan" demişti. Bu: "kızım sana söylüyorum gelinim sen anla" biçiminden bir kınamaydı. Verdiğim karşılıkta bu derslere girmek öğrenciler için zorunlu olduğuna ve yer de yetmediğine göre başka yapacak şey olmadığını, söyledim. Bununla birlikte takrirlerin radyo ile verildiğini ekledim. Yatıştı.

Aşağıdaki olay onun gerekince nasıl etkili biçimde konuşmasını bildiğini gösterir. Birinci Genel Savaş sırasında İzmit mutasarrıfı iken halktan ordu için yardım istemek amacıyla yapılan bir toplantıda Mazhar Müfit Kansu konuşurken bir bohça açmış ve içinden çıkardığı kanlı bir ceketı halka göstererek: "İşte ben oğlum Ekrem'i Çanakkale'de şehit olarak vatanıma verdim. Siz de malınızdan vereceksiniz" demiş ve bu sözler sonucunda büyük yardım toplamıştır.

Sözünün eriydi ve inatçıydı. Eylül 1919 başlarında toplanan Sivas Kongresine katılmıştı. "Müdafaa-i Hukuk" ve daha genel olarak Mustafa Kemal'in başında bulunduğu akımın "İttihat ve Terakki" Cemiyetini diriltmek amacını güttüğü propagandası —bu Cemiyetin bıraktığı kötü anılar dolayısıyla— ortalığı zehirliyordu. Bu yüzden her Kongre üyesinden bir yemin istenmişti. Bunun içinde "İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına (diriltilmesine) çalışmayacağım" sözü de vardı. Mazhar Müfit ise vaktiyle bu Cemiyete girmiş ve "her fırsatta, her sahada onun menfaatine çalışacağına" yemin etmişti.

İşin gerçeğine gidilirse onun vaktiyle girdiği cemiyetle Birinci Acun Savaşı sonundaki cemiyeti bir tutmak imkânı yoktu, ancak Mazhar Müfit bu ikinci yemini etmemekte

direndi. İçtenliği herkesce bilindiğinden yemin etmeyen tek üye olarak Kongrede kalması kabul edildi. ¹

* * *

Mazhar Müfit Kansu'nun kısa bir hal tercümesine geçerken Osmanlı Devletinin sonlarında ve Kuvayı Milliye başlarında sicil işlerinin ne kez karışık olduğunu belirtmek gerekir.

O, Ulus gazetesinin 14 Kasım 1948 günlü ve 9826 sayılı nüshasına göre 1874 de Denizli'de, İçişleri Bakanlığı siciline göre ² ise İstanbul'da doğmuştur. Bu karışıklığı şu yolda yorumlayabiliriz. Ölümü sıralarında bir yakını gerçek durumu, yani onun Denizli'de doğmuş olduğunu gazeteye bildirmiş olmalıdır. Ancak onun doğduğu tarihlerde çocukları doğar doğmaz nüfusa yazdırmak pek görenekten değildi; doğumdan kısa bir süre sonra bir işyar olan babası İstanbul'a atanmış ve çocuğun kaydı orada yapılmış olabilir.

Kuvayı Milliye devrine dek Mazhar Müfid'in hal tercümesi şöyle toplanabilir:

Kendisi Edirne Defter-i Hakanî Müdürü ve Emlâk-i Hümayun Komisyonu Reisi Süleyman Müfit Beyin oğludur.

Orta ve lise tahsillerini Edirne Rüşdî ve idâdisinde yaptı. Devlet hizmetine 1891 de Gelibolu İdâdisi Târih-i Tabîî ve Hendese Muallimi olarak girdi. Bir müddet de Edirne İdâdisi Muallimliğinde bulundu. Bu vazifede iken Kaymakamlık için gereken yaş haddini idrak edip memuriyetini idare mesleğine nakletmiş; 1897 de Havza, 1901 de Çorlu, 1902 de Cisriergene, 1908 de İskeçe kazaları kaymakamlıklarını ifa etmiş; 1908 sonlarında mutasarrıflığa terfi ettirilerek Gümölcine, 1910 da *Lâzistan*, 1911 de Mersin, aynı yıl İzmit, 1914 de Balıkesir Sancakları Mutasarrıflıklarına getirilmiş; 1918 de Bitlis Valisi olmuştur.

Mazhar Müfit Kansu, Nafi Atuf Kansu ile Şevket Aziz Kansu'nun hala torunudur. Kastamonu'lu Serdengeçti ve Mutafoğullarından Emin Ağanın torunudur.

¹ Bk. Aşağıda S. 279'a

² Gayrı faal sicil (No. 957). Bu bilgiler Mücellitoğlu Ali Çankaya'nın hazırlamış olduğu "Mülkiye Tarihi ve Mülkiyelilerin hal tercümeleri" kısmından alınmıştır.

Bitlis valisi iken Anılarında (S. 14) anlattığı gibi 1918 bırakışmasından sonra Damat Ferit Paşa Hükümetince azledilmiş ve bir çok yurtsever gibi yargılanması istenilmiştir. O da doğal olarak İstanbul'a gitmemiş, Erzurum'a geçip Mustafa Kemal'i beklemiş ve onunla tanıştıktan sonra hep onun yanında ve izinde çalışmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri arasında önemli bir yer almıştır.

Sivas Kongresine katılmış, orada seçilen "Heyeti Temsiliye", yani o sırada Anadolu'nun bir türlü "Geçici Hükümeti" üyesi olmuş, sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine Hakkâri üyesi olarak girmiş ve ölümüne dek türlü illerden (Hakkâri, Denizli, Çoruh) mebus seçilmiştir.

1920 de Meclise katıldıktan az sonra kısa bir süre, mebusluğu üzerinde kalarak, Elâziğ valiliği yapmıştır.

1925 Şubatında patlayan Şeyh Sait ayaklanması üzerine Ankara'da ve Şarkta kurulan iki İstiklâl Mahkemesinden ikincisine başkanlık etmiştir.

Kendisi alaturka musikiye meraklıydı. Bir kaç bestesi de vardır.

Kansu soyadını Şevket Aziz Kansu seçmiş ve Mazhar Müfit'in bunu Atatürk'e sunması üzerine O, 3/12/1934 günü bu adı aileye vermiştir.

Mazhar Müfit 13 Kasım 1948 de Cumartesi gecesi yaşantıya gözlerini kapamıştır. Evli ve üç çocuk babasıydı.

* * *

Atatürk'ün Büyük Söylevinden sonra Mazhar Müfit Kansunun bu Anıları, Mustafa Kemal'in Erzurum'a varışıyle (3 Temmuz 1919) Ankara'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı (23 Nisan 1920) arasında geçen evre için en önemli kaynaktır. Onun hemen hep günü gününe tuttuğu notlar bir çok olayın nedenlerini ve iç yönünü aydınlatmakta, bir çok tarihsel gerçeği meydana çıkarmakta, Osmanlı Devletinin son ve Anadolu'da yeni doğan devletin ilk anları üzerine ışık tutmaktadır.

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet, lâiklik, kadın-erkek eşitliği, lâtin harflerinin kabulü gibi temel devrimleri üzerindeki kararını ne vakit ilk açığa vurduğu Mazhar Müfit Kansu'nun Anılarından anlaşıldığı gibi (S. 130 v.d.) onun "her şeyi zamanında

yapmalı” yolundaki ünlü düstura verdiği şu çok veciz biçim de onun eserinde (S. 85) görülmektedir:

“Zamanında hiç bir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiç bir şeye uzaktan yakından tevessül etmemek”.

İmlediğimiz kısım Atatürk’ün en önemli başarı etkenleri arasında sayılmalıdır.

Yine bu Anılardan (S. 168 v.d.) Mustafa Kemal’in ne kadarcık az para ile bu koca işe atıldığı anlıyoruz.

Burada bir çelişmeyi imlemek gerekir. Mazhar Müfit Kansu’nun Anılarında (S. 48 v.d.) ve bizde yazılmış bir çok eserde, daha Mustafa Kemal Erzurum’a gelmeden İngilizlere silahların teslimi yönünün Gl. Kâzım Karabekir’ce epey önlenildiği söylenilmektedir. Bunları teslim almakla görevli olan kurulun başkanı Yarbay Rawlinson ise Anılarını kapsayan “Adventures in the Near East 1918-1922” adlı eserinin 188 ve 190 ıncı sahifelerinde Haziran 1919 un ikinci yarısında büyük sayıda top kaması, tüfek ve makineli tüfek kapak takımlarını paket yapıp vapurlara yüklenmek üzere Trabzon’a gönderdiğini ve yeni Ordu Müfettişinin Erzurum’a gelmesinden sonra silahları teslim alma işinden gittikçe daha az memnun olduğunu yazar. Bu yön geçmişe ait bazı iç siyasal tartışmalar bakımından önemlidir.

Mazhar Müfit Kansu’nun 1920 yılı başlarında yeni seçilmiş Mebusan Meclisinin açılmasından sonra Vahitdettin ile yaptığı görüşme son Osmanlı Padişahının ruh durumunu belirten en önemli belgelerden biridir.

Yine bu eserde 16 Mart 1920 de İstanbul, o sıradaki düşmanlarca işgal edilip bir kaç mebusun İngilizlerce meclisten alınarak Malta’ya götürülmesi olayının propaganda amacıyla yayınlanmış olduğu gibi gelişmediğini göstermesi bakımından tarihî bir olayı aydınlatmaktadır.

Şu bir kaç satır, eserin önemini belirtmeye yeter. Anıların yazılışı da çok ilgi çekicidir; sıkmadan, âdeta bir roman gibi okunabilmesi de esere ayrıca bir değer vermektedir.

Ankara 22. XI. 1966

Y. Hikmet BAYUR

DÜZELTME

Hatıratta geçen bazı yabancı adların imlâlarında yanlışlar vardır. Bunlardan bir kaçının doğru imlâsını aşağıya yazıyoruz. Buna göre düzeltilmesini dileriz.

Kendi dilindeki imlâsı	Okunuşu
Mougin	Mujen
Milne	Mİln
Noel	Nevil
Curzon	Körzon

Erzurumdan Ölüme Kadar
Atatürk'le Beraber

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON GÜNLERİ

1918...

Birinci Cihan Harbinin dördüncü ve son yılı.. Fakat, savaş henüz sona ermemiş, bütün fecaati ile devam etmekte. Biz de bu harbin içindeyiz, ve.. harp talihi, maalesef lehimizde değil. Memlekette gergin, endişeli bir hava ve gönüllerde huzursuzluk var.

Karesi Mutasarrıflığından
Bitlis Valiliğine

İşte, bu sırada müstakil Karesi sancağı¹ mutasarrıfı iken 11 Nisan 1334 = 1918'de Bitlis valiliğine tâyin edildim. Yeni vazifeme başlamak üzere mutasarrıflıktan ayrıldım; İstanbul'a geldim.

Tâyin edilmiş olduğum Bitlis vilâyeti hakkında Dahiliye Nezaretinden aldığım malûmat şu oldu :

Ruslar, Bitlis'ten çekildikten sonra, iki üç aydanberi buraya ancak üç dört memur gidebilmiş, vali yok. Vilâyet işlerini — o sırada Siirt'te bulunmakta olan — Bitlis vilâyeti mektubî kalemi mümeyyizi Hakkı bey² vali vekili olarak Siirt'ten tedvir etmektedir. Binaenaleyh, vilâyet kadrosunun yeniden teşkili lâzım geliyor..

Yeni vazifeme hareket etmeden önce, sadrazam Talât Paşa tarafından kabul edildim.

Şimdiki İstanbul vilâyet konağı, o zaman sadaret binası.

Büyük salondaki makamında beni mültefit bir tavırla karşılayan Talât Paşa ile karşı karşıyayız. Oturuyoruz, hatırımı soruyor, uhdeme tevdi edilen vilâyetin siyasî ve idarî önemini, kalkınma ve asayiş ihtiyacını bana izah ederek direktifler veriyor. Yeniden tanzim edilecek olan vilâyet kadrosu, tâyin edilecek memurlar hakkında da arzularını söylüyor.

¹ Şimdi Balıkesir Vilâyeti.

² Van Mebusu (Millet Vekili) iken ölmüştür.

Bu hususta bir güçlkle karşılaşılıyor : Bitlis'e gidecek memur bulmak kabil değil. İstilâ görmüş olan bu yerlere kimse gitmek istemiyor.

Bu güçlüğü bertaraf etmek için ne yapmalı?

Şöyle bir çare buluyoruz: Sadrazam Talât Paşa, Bitlis'e gidecek memurların maaşlarına yüzde yetmiş beş zam yapıyor ve bana vâsi salâhiyet veriyor.

Yola Çıkış

Sadrazam Talât Paşa'dan aldığım geniş salâhiyete dayanarak ve dahiliyedeki temaslarımı bitirerek jandarma komutanı, polis müdürü, maarif müdürü vesair erkân ve memurini bizzat seçtim. Bu suretle Bitlis vilâyeti için istediğim gibi bir "vilâyet kadrosu" kurdum. Bu erkân ve memurinin tâyinleri ait oldukları makamlarca da tasdike iktiran etti.

Böylece vilâyet kadrosunu teşkil ve hazırlıklarımı ikmal ettikten sonra 15 Haziran 1334 tarihinde, memurlarla beraber, yola çıktık. Bize tahsis edilen — birinci ve ikinci mevki — bir vagonla Haleb'e müteveccihen Haydarpaşa'dan hareket ettik.

Fakat, yolculuğumuz hiç de kolay geçecek gibi değil. Çünkü, varacağımız yere kadar bu rahat tren seyahati devam etmeyecek. Pozanti istasyonundan Adana'ya tren işlemiyor.

Bu yüzden seyahatimiz şöyle bir seyir takip etti: Haydarpaşa'dan Pozanti'ye, Pozanti'den Tarsus'a, Tarsus'tan Adana'ya Adana'dan da Diyarbakır'a varabildik.

Diyarbakır'da çetin bir durumla karşılaştık. Nakil vasıtası yokluğu. Umumî harp devam etmekte olduğundan, bilhassa bu bölgelerde müthiş bir nakil vasıtası fıkdanı vardı.

Buradan Siirt'e gideceğiz. Âlâ. Fakat, ne suretle, hangi yol ve hangi vasıta ile?. Ortada, bizi Siirt'e ulaştıracak hiç bir nakil vasıtası yok!.

Tek çare ve tedbir, askerî makamlardan yardım temin edebilmektir. Ve nitekim de öyle oldu. Komutanın emri ve askerî menzil teşkilâtının tavassutu ile emrimize bir sal tahsis edildi. Çünkü geniş ve geçit vermez Botan çayını geçmeye mecburduk ve vilâyet idare âmirleri ile birlikte bindiğimiz bu sal benim de, arkadaşlarımın da hayatımızda ilk defa gördüğümüz ve bindiğimiz bu sal, orijinal bir nakil vasıtasıydı ve adı da Kelek'ti. İki